

KAPITOLA IX

VE STÍNU STUDENÉ VÁLKY SE VYNOŘUJE AIDS

Nad významem vědy jako nástroje mezinárodní diplomacie nelze jen mávnout rukou. My vědci máme mimořádné štěstí, že jsme schopni bez podezření pronikat do cizích kultur v každém stadiu našeho života.

Sir Tim Hunt

VÝCHODONĚMECKÁ VAZBA

Pátý mezinárodní virologický kongres byl honosný název pro skromné setkání v malé místnosti na Štrasburské univerzitě. Tady se Erik de Clercq seznámil s profesorem Hansem Rosenthalem, virologem z východního Berlína. Profesor klepal svou vycházkovou hůlkou do stolu pokaždé, když s vystupujícím v něčem nesouhlasil, což se stávalo poměrně často. Pobavený de Clercq plánoval brzy po kongresu navštívit Berlín. Informace, že východoněmecká státní společnost projevila zájem o látku brivudin (BDVU) Petera Langena, naléhavost cesty ještě posílila.

Erik se opět vydal na cestu s Lili v jejich starém volvu. Oba se modlili, aby je vůz na cestách po východoněmeckém území nezradil a aby nepotřebovali žádnou pomoc. Bylo potřeba mít dostatek paliva pro celou cestu, protože zastávky nebyly povoleny. Jakmile na hraničním přechodu Alfa v Helmstedtu opouštěli území Spolkové republiky Německo, byl jejich automobil pečlivě prohlédnut. Při hledání politické propagandy prošťourali pohraničníci všechna zavazadla, vše dvakrát převrátili a zrcátka prohledali podvozek auta. Strkali dokonce tyčku do palivové nádrže a prohledávali nezbytné vybavení pro výměnu pneumatik. Stav ujetých kilometrů na tachometru a čas odjezdu byl nahlášen na hraniční přechod Bravo, který byl jejich konečnou destinací. K cestě do Západního Berlína, ostrůvku uprostřed území NDR, museli de Clercq a jeho žena projet zvláštním koridorem,

nazývaným Helmstedt-Berlin Autobahn, podivnou dálnicí, která byla pečlivě střežena lidovou policií se psy tak, aby odradila každého od pokusů o dobrodružství mimo tranzitní průjezd. Bylo tomu tehdy právě dvacet let, co byl Západní Berlín obehnán zdí, minovými poli a ostnatými dráty a obklíčen tanky a ozbrojenými pohraničními hlídkami.

Jakmile se blížili k městu, čekalo je milé překvapení. Poté co de Clercqovi objížděli jednotvárné a bezduché čtvrtě, našli Rosenthalovy. Byl to vřelý a velice pohostinný pár, který žil ve stylovém řadovém domě. Společně strávili víkend a navštívili turistické perly Východu. Po návštěvě Berlína vyrazili další den v automobilu Rosenthalových do Drážďan. Jízda trabantem byla pro de Clercqovy nezapomenutelným zážitkem spojeným s oblaky kouře a zápachem typickým pro spálený nerafinovaný benzín, který byl na Východě používán. Drážďany byly tehdy rekonstruovány jen částečně. Jejich ikonická katedrála byla stále v troskách, jako by alianční bombardování z roku 1945 skončilo před chvílí. Po návratu do východního Berlína měli možnost navštívit koncert klasické hudby, který se konal v jedné z krásně vyzdobených koncertních sálů. Oficiální hlava státu, Erich Honecker, zde pravidelně navštěvoval televizí přenášené akce, aby veřejnosti ukazoval, jaké má NDR kulturně založené vedení. Třetí den jejich pobytu však policie zaznamenala, že Erik a Lili se formálně neregistrovali. Kvůli tomu byli načas zadrženi, ale Hans Rosenthal věc naštěstí urovnal.

Při jiné návštěvě Erik do Berlína přiletěl. Hans Rosenthal jej vyzvedl na letišti a ve svém trabantu provedl přes Západní Berlín. Tato část města byla plná světél a neonových nápisů, na bulvárech byly příjemné kavárny a zahrádky restaurací s posezením, z kabaretů a divadel se ozývala hudba. V kontextu NDR působil tento ostrovní výjev až nadpřirozeně. Podivné východoněmecké automobily a jejich osazenstvo si během takového průjezdu naopak vysloužily mnoho tázavých pohledů obyvatel Západního Berlína.

Na přechodu Charlie, kde měli překročit hranici a vstoupit do východní části, se Erik začal cítit stísněně, ale Rosenthal jej ujistil, že vše bude v pořádku. Zdálo se, že obvykle neurvalí pohraničníci

měli před vysokým a charismatickým vědcem jistou úctu a respekt. Jeho židovský původ i skutečnost, že přežil nacistický útlak a pracovní tábory během války, mu dodávaly zvláštní autoritu. De Clercqovi byly dokumenty přednostně orazítkovány, ačkoli před oběma vědci stála dlouhá řada automobilů s nervózními posádkami.

Jindy zase jel Erik na návštěvu k Peterovi Langenovi do Centra pro molekulární medicínu Maxe Delbrücka ve čtvrti Berlin-Buch, které bylo nejspíš největším vědeckým zařízením v NDR. Před setkáním se studenty na přednášce, která probíhala v deset ráno, otevřel Langen lahev pálenky a řekl: „*Toto zde potřebujeme. Jak jinak bychom tady mohli přežít?*“ Langen byl plachý a diskrétní člověk, který v komunistickém režimu trpěl. Přesto však dodržoval všechna pravidla. Když jej de Clercq požádal, aby mu poslal do Lovaň k otestování nějaké sloučeniny, byla jeho odpověď negativní.

Langen však potvrdil, že východoněmecký státní podnik Berlin Chemie měl v plánu vyvinout východoněmeckou verzi BVDU. De Clercq mu připomněl, že vlastníky patentu jsou společně britský Birmingham a Lovaň jako první laboratoře, které určily strukturu látky. Langen odvedl řeč od tématu pouze s drobným pošťouchnutím, že Německá demokratická republika žádná patentová práva ze Západu neuznává. De Clercq si tehdy nedokázal představit, že o osm let později nebude existovat Berlínská zeď a že BVDU se stane látkou dostupnou pro celé Německo, ani to, že italská farmaceutická společnost Menarini koupí společnost Berlin Chemie a uvede lék pod různými názvy na trh po celé Evropě.

De Clercqova pozornost se však upínala k nadcházející konferenci v Institutu Roberta Kocha v Západním Berlíně. Shodou okolností v předvečer této přednášky měl ještě jedno vystoupení, které se konalo v jiném Kochově institutu, umístěném na východoberlínské klinice „Charité“, jejíž zdi byly stále zřetelně poškozeny kulkami z bojů proti nacistům ve druhé světové válce.¹⁶⁶ Zdálo se, jako by Východ a Západ soutěžily o odkaz Roberta

¹⁶⁶ Charité je působivý, tři sta let starý komplex univerzitní nemocnice, postavený pruským králem Frederikem II.

Kocha. Erik přešel hranici z východního do Západního Berlína vlakem přes Friedrichstrasse a ocitl se na druhé straně zdi. Od prvního okamžiku, kdy se nadechl vzduchu v Západním Berlíně, byl ihned pohlcen osvěžující atmosférou svobody a hojnosti.

Jen velmi málo vědců z NDR mělo relativní volnost jako jejich kolegové v jiných komunistických zemích. Zvláště ženy byly mnohem více utlačované než jejich protějšky v Polsku nebo Československu. Pokud chtěla některá z nich cestovat, být jen do jiné komunistické země, bylo prozíravé zaopatřit si statut vdané ženy. Toto byla zřejmě cesta, kterou si zvolila i mladá fyzička Angela Kasnerová. Pracovala v oblasti kvantové chemie ve východoněmecké Akademii věd a v roce 1977 se vdala za fyzika Ulricha Merkela. Nebylo to šťastné manželství, ale umožnilo Angele jít za svými sny. Frustrovaná z vědecké komunity ve východním Berlíně i z omezeného přístupu k západním publikacím zatoužila po Praze. Podle toho, co se povídalo, měl být v českém hlavním městě o mnoho snazší přístup k čemukoli, co pocházelo ze Západu.¹⁶⁷

Angela Merkelová se zapojila do několika postdoktorandských projektů v ČSAV. Vědec, k němuž se chtěla dostat, byl profesor Rudolf Zahradník, který si získal věhlas i za hranicemi Československa. Její nová oblast fyzikální chemie byla náhodou shodná s oblastí výzkumu jiného východoněmeckého chemika a výzkumníka v týmu profesora Zahradníka, Joachima Sauera. Pod laskavým Zahradníkovým vedením našli Merkelová a Sauer soulad svých intelektuálních zájmů. Tento vztah vyhovoval Angele Merkelové také po citové stránce. Její manželství bylo jen formální a Angela našla v Joachimovi Sauerovi novou spřízněnou duši. Vzali se později v roce 1998. Praha se svými četnými koncertními sály a operními scénami byla pro romantický pár zamilovaný do klasické hudby ideálním místem.

Bohužel Heyrovského Ústav fyzikální chemie, kde Zahradník pracoval, zůstal prostoupený normalizační atmosférou. Zahradník byl často obtěžován státní nomenklaturou a nebylo

¹⁶⁷ Viz George Packer (2014), *The Quiet German*.

mu umožněno vést žádné postdoktorandy. Proto se alespoň snažil o to, aby jeho studenti a spolupracovníci našli příznivé zázemí v jiných ústavech Akademie věd. Jeho nejbližší asistent Zdeněk Havlas se takto dostal do ÚOCHB – do jednoho z ústavů, kde byl vědecký život mnohem snesitelnější a kde politika do vědy tolik nezasahovala. Tomuto ústavu přidávala na atraktivitě i skutečnost, že měl mnohem lepší vybavení než kterýkoli jiný ústav Akademie věd. Shodou okolností se jednalo o ústav, kde pracoval také Antonín Holý. Havlas získal kancelář hned vedle kanceláře Holého a bylo jen otázkou času, kdy se oba stanou blízkými přáteli. Jeho zkušenost postdoktorandského studenta u velkého Roalda Hoffmanna z Cornellovy univerzity doplnila jejich zápal pro chemii.¹⁶⁸

Angela Merkelová potřebovala pro svoji práci přístup k počítačům. ÚOCHB měl k dispozici drahocenné počítače IBM, včetně jedné z východoněmeckých kopií, které však byly pro většinu východních Němců zcela nedostupné. Počítače byly monstrózně veliké a zabíraly celou místnost. Aby je člověk mohl uvést do provozu, musel si vyrobit děrný štítek. Zdeněk Havlas pomáhal svým vědeckým kolegům získat cenný čas na počítači, pokud bylo třeba i na Kladně, tehdy rostoucím průmyslovém městě, kterému se díky těžkému průmyslu přezdívalo český Manchester. Kladenské železárny umožňovaly vědcům pracovat na jejich počítačích přes noc.

Celkem strávila Angela v průběhu několika let v Praze devět měsíců. Přestože nemluvila česky, solidní znalosti ruštiny, které získala jako teenagerka během cest do Sovětského svazu, jí umožňovaly rozumět většině konverzací v češtině. Havlasovy měla ráda. Jednou jim přivezla z NDR šicí stroj, kvůli kterému musela podstoupit v rychlíku Vindobona, kterým z Berlína do Prahy jezdila, nepříjemný výslech. Pohraničníci ji obviňovali, že šicí stroj do Československa pašuje. Ze situace se nakonec dostala tvrzením, že šicí stroj si veze pro sebe a že jej potřebuje, aby při něm mohla „relaxovat po namáhavé výzkumné práci v laboratoři“.

¹⁶⁸ Roald Hoffmann sdílel Nobelovu cenu za chemii v roce 1984 s japonským chemikem Keničim Fukuiem.